

KORDÉ ZOLTÁN

Az erdélyi vajdaság Mátyás hatalomra kerülésétől az 1467. évi felkelésig

1458. január 23-án a Budán tanácskozó főpapok és bárók Szilágyi Mihály nyomásának engedve elfogadták uralkodójuknak Hunyadi Mátyást, akit a következő napon a közne-messég a befagyott Duna jegén királlyá kiáltott ki. Mátyás Podjebrád György cseh kormányzó fogságából szabadulva február 14-én vonult be Budára, ahol még aznap trónra ültették. Az alig tizenöt éves uralkodónak súlyos gondokkal kellett szembenéznie. Ahhoz, hogy hatalmát megszilárdítsa, ki kellett védenie a bárók egy részének – köztük hatalomra éhes nagybátyjának, Szilágyi Mihálynak – a szervezkedését, de legalább ilyen fontos volt az ország helyzetének a konszolidálása, vagyis a belső béke és a központi ha-talom tekintélyének a helyreállítása.¹ E konszolidációs folyamat szempontjából különös jelentősége volt Erdélynek, nemcsak azért, mert a királyság egyik legfontosabb tar-tománya volt, hanem azért is, mert itt feküdtek a Hunyadiak törzsbirtokai és sokáig ez a terület számított legfőbb hatalmi bázisuknak. Az ifjú uralkodó számára tehát létfon-tosságú volt, hogy mennyi idő alatt és milyen módon tudja a tartomány ügyeit rendezni. E buktatókkal teli, hosszú kísérletnek most az első szakaszát szeretnénk bemutatni, va-gyis a trónra lépéstől az 1467-es felkelésig tartó időszakot.² Témánkat első sorban a tar-tomány élén álló vajdák és székely ispánok személyén és hivatalviselésén keresztül közelítjük meg, mivel általuk kellett érvényesülnie a királyi akaratnak. Kiválasztásuk-nak, a feladathoz való hozzáállásuknak meghatározó szerepe volt a konszolidáció si-kerében vagy bukásában.

Erdély problémái természetesen nem Mátyás trónra lépésével kezdődtek, hanem korábbra nyúltak vissza. 1441. február elején I. Ulászló király vajdává, egyben székely ispánná nevezte ki Hunyadi Jánost és Újlaki Miklóst, akik hathatós segítséget nyújtottak neki Erzsébettel, Habsburg Albert özvegyével folytatott küzdelmében. Az aktus következtében megtörtént az, ami pár éve még elképzelhetetlen lett volna: első ízben egyesült egy kézben az erdöntúli tartomány két legfontosabb hivatala, a vajdaság és a

¹ Az eseményekre nézve ld. KUBINYI ANDRÁS: *Mátyás király*. Budapest, 2001. [a továbbiakban: Kubinyi: *Mátyás király*] 26. skk.

² Erre vonatkozóan: KORDÉ ZOLTÁN: *The Voivodate of Transylvania from Matthias' Enthronement to the Rebellion of 1467*. In: *Mélanges d'Histoire Générale. Nouvelle Série I. Section I. Between Worlds I*. 2006. *Stephen the Great and Matthias Corvinus and their Time*. Edited by LÁSZLÓ KOSZTA, Ovidiu Muresan, Alexandru Simon. Cluj-Napoca 2007. 179–188. pp.

székely ispánság. Ráadásul a két főúr a kezén levő hatalmas territórium birtokában gyakorlatilag felosztotta egymás között az országot: Újlaki a Tiszától nyugatra fekvő részeket, míg Hunyadi a keleti területeket kormányozta. Mindez a Zsigmond király által kiépített – és évtizedeken keresztül eredményesen működő – hatalmi struktúra összeomlását jelentette látványosan bizonyítva egyúttal a központi hatalom meggyengülését is.³

Erdélyben, miként az ország más területein is, a helyzetet kihasználva a tisztségviselő bárók elhanyagolták tényleges feladataik ellátását, figyelmüket karrierjük egyengetésére, illetve az általuk viselt méltósággal járó jövedelmek minél teljesebb kiaknázására fordították. Hunyadi néhány év múlva ugyan leadta mind a vajdai, mind pedig a székely ispáni méltóságot, Újlaki azonban hosszú időn keresztül viselte erdélyi vajdai címét anélkül, hogy a teendők ellátásába érdemben beleavatkozott volna. Gyakran előfordult, hogy a kinevezett vajdák vagy székely ispánok sokáig be sem tették a lábukat a tartományba, feladataik ellátását helyetteseikre bízták. Nem meglepő, ha ilyen körülmények között 1444-től kezdődően új tisztségviselők jelennek meg Erdély élén. Feladatuk az volt, hogy a továbbra is funkcióban levő vajdák, illetve ispánok tevékenységét ellássák – úgy tűnik, elsősorban igazságszolgáltatói, nem pedig katonai téren. Joghatóságuk kiterjedt a nemesekre, a szászokra és a székelyekre, mint kitűnik ez egy 1445. március 16-i oklevélből is: "*Nos Lorandus Lepes de Waraskezy ac Iohannes Geréb de Vingarth...in medio nobilium ac sicularum et saxonum gubernatores constituti*".⁴ A gubernátorokat ebben az esetben Hunyadi János erdélyi vajda nevezte ki, máskor a királytól kapták megbízatásukat, de arra is van példa, hogy a kormányzói feladatkört ellátó Szilágyi Mihály a fentebb említett Vingárti Geréb Jánost alkormányzóként állította Erdély élére. Bár a funkció ideiglenes voltát a terminológia is igazolja (a kormányzó és alkormányzó megnevezés mellett találkozunk a *supremus Capitaneus, comes Sicularum ac generalis capitaneus Parcium Transsylvanarum, Sicularum supremus capitaneus* kitételekkel is) a tisztségviselők megjelenése csak tovább bonyolította az amúgy is nehezen átlátható erdélyi hatalmi viszonyokat.⁵

A trónját elfoglaló Mátyásnak tehát nem volt könnyű dolga, amikor az erdöntúli helyzetet a saját és a királyság érdekeinek megfelelően kívánta rendezni. Mi sem igazolja ezt jobban, mint az a tény, hogy a királyválasztást követően jó félévig ugyanazok a személyek töltötték be a legfontosabb erdélyi tisztségeket mint korábban. Az egyik vajda Újlaki Miklós, Hunyadi János egykori szövetségese volt, aki azonban sok fejtörést okozott a királynak. A hatalmas főúr leváltására ekkor még gondolni sem lehetett, annak ellenére sem, hogy közel húsz éves tisztségviselése alatt édeskeveset törődött a tartomány ügyeivel. A másik vajda az a Rozgonyi János volt, akinek testvére, a székely

³ KORDÉ ZOLTÁN: *Vajda és ispán (A székely ispáni méltóság a Zsigmond halála utáni években)*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tom. CXVI. Szeged 2002. 49–58. pp.

⁴ BARABÁS SAMU: *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I–II*. Budapest, 1895. (továbbiakban: BARABÁS: *Teleki oklevéltár*) 18. p.

⁵ Az erdélyi gubernátorok, főkapitányok ténykedéséről még nem született monografikus jellegű feldolgozás. A szakirodalom többnyire röviden érinti e kérdést, így pl.: JANITS IVÁN: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. H. é. n. [Budapest, 1940.] (továbbiakban: JANITS: *Erdélyi vajdák*) 15–16. pp.; KUBINYI: *Mátyás király* 47. p.

ispáni posztot betöltő Osvald 1457 végén Brassóba szorulva a végsőig folytatta az ellenállást Szilágyi Mihállyal szemben.⁶ Ráadásul a Rozgonyi fivérek (a harmadik testvér Rajnáld volt) valószínűleg szerepet játszottak Hunyadi László kivégeztetésében is. Ennek ellenére megőrizték pozícióikat; 1458. március 12-én Rozgonyi Osvald már Budáról, az udvar tartózkodási helyéről küldi levelét a brassóiaknak, amelyben az ország egyik legfontosabb emberének mondja magát (*scitis tamen ut nos fuerimus unus principalior de regno*), másrészt tagja volt annak a főúri küldöttségnek is, amelyik 1458. május 7-én Podjebrád György cseh királlyá koronázásán a magyar uralkodót képviselte.⁷ A Rozgonyiak tehát kiegyeztek Mátyással, s a továbbiakban hűek maradtak a Hunyadi fiúhoz. E képet még tovább árnyalja, hogy Szilágyi Mihály, aki kormányzóként egyre inkább szembe került unokaöccsével, még korábban sógorát, Vingárti Geréb Jánost nevezte ki erdélyi alkormányzóvá. Az események 1458 nyarán vettek olyan fordulatot, ami befolyással volt az erdélyi tisztségekre is. Július 26-án Szilágyi szövetséget kötött a király ellenében Garai László nádorral és Újlaki Miklóssal, minek következtében Mátyás letartóztatta és börtönbe vetette nagybátyját.⁸ Bár Újlakit még ekkor sem lehetett elmozdítani, a többi tisztségviselő esetében elérkezettnek látta az időt a változtatásokra az uralkodó. Rozgonyi János helyébe a család másik ágába tartozó Sebestyént nevezte ki vajdává, aki Mátyás rokonának, Dengelegi Borbálának volt a férje.⁹ A székely ispáni méltóságban is változások következtek be: a Rozgonyi fivérek itt két új ember, Lábatlani János és Paksi László követte. A személycserékből világos, hogy a király szándéka az volt, hogy olyan tisztségviselőket állítson az Erdőntúli tartomány élére, akik feltétlenül hűek hozzá: vagy a rokon kapcsolat miatt vagy azért, mert neki köszönhetik felemelkedésüket.¹⁰

A változtatások azonban csak részben váltották be a király reményeit. A méltóságviselők hűségével – Újlakit leszámítva – nem volt különösebb probléma, amit az is bizonyít, hogy a Frigyes-párti lázadás idején, 1459. február 10-én Rozgonyi János és Rajnáld volt vajda, illetve székely ispán közösen nyilvánították ki Mátyás iránti töretlen

⁶ Rozgonyi Osvald 1457. december 9-én – nem tudva a király haláláról – a következőket írta V. Lászlónak: *“hec ciuitas Brassouia Vestre Serenitatis semper penes mandatum Vestre Serenitatis mihi prona affuit contra inimicos Serenitatis Vestre”* (Székely Oklevéltár [továbbiakban: SzO.] I. Szerk.: Szabó Károly. Kolozsvár–Budapest, 1872. 175–176. pp.).

⁷ 1458. III. 12.: DF. 246 470; 1458. V.: SzO. I. 176. A Rozgonyiak erdélyi tisztségviselőkként való működésére és ekkori politikai szereplésére: KORDÉ ZOLTÁN: *A Rozgonyiak és Erdély*. In: Bölcsész-műhely 2009. Szerk.: Vajda Zoltán. Szeged, 2010. 65–79. pp. [továbbiakban: Kordé: *Rozgonyiak*]

⁸ KUBINYI: *Mátyás király* 47–48. pp.

⁹ E. KOVÁCS PÉTER: *A Hunyadi-család*. In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Budapest, 1990. (továbbiakban: E. KOVÁCS: *A Hunyadi család*) 40. p., 45. p.

¹⁰ A korszak erdélyi vajdáinak hivatali ideje: FÜGEDI ERIK: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Történeti Statisztikai Kötetek. Budapest, 1970. (továbbiakban: FÜGEDI: *Mobilitás*). 109. Adatai azonban több helyütt is pontosításra szorulnak, így hézagpótlónak mondható W. Kovács András újabban megjelent munkája, amely az erdélyi vajdák (és alvajdák) archontológiáját tartalmazza 1458–1526 között, címében is kinyilvánítva, hogy az eddigi adatok pontosítására és kiegészítésére törekszik: W. KOVÁCS, ANDRÁS: *Arhondologia voievozilor Transilvaniei (1458–1526). Completări și precizări*. In: Studii și Materiale de Istorie Medie 30 (2012) 223–256. pp. [továbbiakban: W. KOVÁCS: *Arhondologia voievozilor*]. A székely ispánok ekkori hivatalviselésére és archontológiájára: KORDÉ ZOLTÁN: *A székely ispáni méltóság története a kezdetektől 1467-ig*. PhD-értekezés (kézirat). Debrecen 2003. 107–165. pp.

hűségüket az aktuális tisztségviselőkkel.¹¹ A problémát az okozta, hogy a vajdák és az ispánok egyéb elfoglaltságaik miatt nem sokat tettek az erdélyi konszolidáció előremozdítása érdekében. A helyzetet jól jellemzi, hogy 1459–1460 folyamán a felvidéki harcokban elfoglalt Rozgonyi Sebestyén mellett két új vajda is megjelenik a forrásokban, a tisztségbe visszatérő Rozgonyi János, illetve az itt újoncnak számító Kanizsai László.¹² Bár a két székely ispán továbbra is betöltötte tisztségét, nincs nyoma annak, hogy Erdély területére léptek volna. Megjelent viszont ott szeptemberben királyi felhatalmazással egy harmadik ember, Lábatlani János testvére, László, aki a *“comes Siculorum ac generalis capitaneus Parcium Transsylvanarum”* címet viselve székely vonatkozású ügyekben intézkedett, majd pedig október-november folyamán Tordán ítélőszéket tartott, de furcsamód nem a vajdák vagy alvajdák társaságában, hanem a beszercei ispánokkal közösen.¹³

Az eseményt követően nem sokkal végre Lábatlani János is eljutott Erdélybe, ahol a király parancsára (*ex speciali commissione Serenissimi principis et domini Matthie*) Medgyesen tartománygyűlést tartott a három rendi nemzet, a nemesek, székelyek és szászok részére.¹⁴ Itt nagy jelentőségű eseményre került sor: a nemesek, a székelyek és a szászok közössége megújította, sőt több szempontból ki is bővítette az 1437. évi kápolnai uniót. Az egyezséget az erdélyi káptalannal erősítették meg és foglaltatták írásba. A bevezetés részletesebben előadja azt, amire Lábatlani János oklevele csak szűkszavúan utalt: a székely ispán a király követeként számos és különböző nagy fontosságú kérdés megtárgyalására érkezett Erdélybe (*nuntio magnifico regiae maiestatis Johanne de Labathlan Thwmesiensi et Siculorum comite in de et super variis pluribusque et magnae importantiae rebus et negotiis paulo ante supervenientibus*). A hét pontba szedett határozatokból azonban kiderül, hogy a tárgyalások irányvonalát nem ő, hanem a tartománygyűlés résztvevői szabták meg. Az egyezség cikkelyei a kápolnai unióhoz képest szűkszavúan tesznek csak említést a Szentkorona iránti hűségről, részletesen szólnak viszont a három fél közötti szövetségről, az elődök által megszerzett szabadságjogok védelméről, illetve az egyezség ellen vétőnek a büntetéséről (1-4., 7. cikkely). Külön pontban foglalkoztak a belső és külső veszélyekkel szembeni védekezéssel és a katonai összefogással (6. cikkely), de szerepel itt egy teljességgel aktuálisnak tekinthető határozat is, amelynek előképét természetesen hiába keresnénk a huszonnét évvel korábbi első unióban: ha a király bárói vagy mágánasai közül követeket küldene Erdélybe (*regalis excelentissima serenitas nuntios seu legatos suos...ex suis baronibus sive magnatibus partes ad istas seu regnum hoc Transsylvanense transmitteret et extiterit transmissuros*), a nemesek, a székelyek és a szászok közül senki sem csatlakozhat a küldöthöz és nem tanácsolhatja új és szokatlan descensus, élelem- vagy rendkívüli adó kivetését (*ad descensus inconsuetos sive victualia inusitata neve alias inusitatas quas-cumque inconsuetas exactiones novitate quavis inducta faciendum* – 5. cikkely) és in-

¹¹ DL. 39 297 (SzO. I. 176.).

¹² W. KOVÁCS: *Arhondologia voievozilor* 231–232. pp., 234. p.

¹³ Tevékenységére vonatkozó iratok: 1459. IX. 18.: SzO. III. 72; 1459. X. 29.: GÜNDISCH, GUSTAV: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. (továbbiakban: US.) VI. Bukarest 1981. 63. p.; 1459. XI. 6.: DL. 74 148. stb.

¹⁴ 1459. XI. 26.: DF. 257 738 (SzO. I. 181–82.).

formációval sem szolgálhat ebben a vonatkozásban. Bizonyára igaza van Mályusz Elemérnek abban, hogy az itt megfogalmazott tiltások Lábatlani János küldetésének eredeti céljára utalhatnak, egyben a rendi önállóság megnyilvánulásai is.¹⁵ Alig több mint húsz esztendő telt el a kápolnai unió óta, a politikai szemlélet azonban mintha évszázadnyit változott volna ezalatt. Megmutatkozik az összetartás iránti igény és az erős testületi jelleg a negyedik cikkelyben is, amelyik kimondja, hogy ha bármilyen támadás vagy jogtalanság (*quasvis impetitiones, inuiurias, adersiones*) érné valamelyik felet, akkor értesíteni kell a többieket és a vajdát, a székely ispánokat, illetve helyetteseiket, valamint az egyes közösségek élére állított kapitányokat (*partes ipsae in alterutrum puta nobiles Siculis et Siculi Saxonibus necnon wayvodis ipsorum ac comitibus Siculorum et eorum vices gerentibus item capitaneis per universitates praefatas ad hoc constitutis et deputatis*), akik kötelesek a nyolcadik napon az elnyomott fél részére segítséget nyújtani. Bár rövid utalás szerint ez a segítség összhangban van a király igényeivel, a megfogalmazás világossá teszi, hogy a cikkelyben a rendek saját akaratú védelmi szövetkezéséről van szó.¹⁶ A Gyűlésen jelen volt Łabiszyni Máté erdélyi püspök, hiányoztak azonban onnan a vajdák és helyetteseik. Annál inkább meglepő ez, mert Újlakival együtt négyen viselték ekkor a vajdai címet, egyikőjüknek sem jutott azonban ideje arra, hogy akárcsak helyetteseivel is képviseltesse magát a tartománygyűlésen (vagy korábban a tordai ítélőszéken), amelyek összehívása és levezetése e tisztséghez szorosan kapcsolódó feladatkör lett volna. Mindez a méltóságviselők érdektelenségének konstatálásán túl más tanulsággal is szolgál. Bár a Lábatlani testvérek a király megbízásából látták el feladatukat, az uralkodói szándék mellett megnyilvánul az erdélyiek igénye is viszonyaik rendezésére. Különösképpen igaz ez a medgyesi tartománygyűlésre, amelynek a végzései túlmennek a király eredeti szándékán, s a rendi kezdeményezés félreérthetetlen jeleit mutatják. Ez pedig arra utal, hogy a kápolnai unió óta eltelt két évtized alatt – a központi hatalom meggyengülésének is köszönhetően – sokat fejlődött a rendi öntudat, amely (igaz, egyelőre csak óvatosan) az uralkodóval szemben is megnyilvánult.¹⁷

Mátyás kezdeti kísérlete az erdélyi konszolidáció megerősítésére felemás eredménnyel járt. Pozícióit ugyan megerősítette a tartományban, azonban sem ellenlábasát, Újlakit nem sikerült leváltania, sem pedig az erdöntúli viszonyokat nem tudta megfelelő módon rendezni. A változás első jelei a Rozgonyiak tisztségviseléséhez kapcsolódnak. Sebestyén 1458 óta viselte a vajdai méltóságot, Jánost 1460. június 3-tól újból ebben a szerepkörben említik, testvére, Oswald pedig Lábatlani Jánost és Paksi Lászlót váltotta a székely ispáni hivatalban 1459/1460 fordulója körül Losonci Dezsőfi László társaságában.¹⁸ A Rozgonyi testvérek tehát mintegy másfél évnyi szünet után visszatértek a székely ispáni és az erdélyi vajdai tisztségek birtokába. Valószínű, hogy

¹⁵ MÁLYUSZ ELEMÉR: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 2. Budapest, 1988. (továbbiakban: MÁLYUSZ: *Az erdélyi magyar társadalom*) 42. p.

¹⁶ Df. 244 848 (SzO. V. 11–7; US. VI. 65–69.)

¹⁷ A medgyesi tartománygyűlésre: Rugonfalvi Kiss István (szerk): *A nemes székely nemzet képe*. I. Debrecen 1939. 196.; MÁLYUSZ: *Az erdélyi magyar társadalom* 41–43. pp.

¹⁸ 1460. VI. 3.: DI. 15 452. Rozgonyi Oswald székely ispánságára vonatkozó első olevélek: 1460. I. 20.: DI. 15 429.; 1460. II. 19.: DI. 69 479. Losonci Dezsőfi Lászlóra: 1460. VII. 13.: *“Ladislaus maior filius Desew de Losoncz comes Siculorum”* (Df. 246 473, US. VI. 83.).

az uralkodó jutalmazni kívánta megbízható híveit, de kinevezésükben szerepet játszhatott az a remény is, hogy segítségükkel stabilizálni lehet az erdöntúli tartomány még mindig zilált helyzetét. A Rozgonyiak azonban nem nagyon siettek hivatali tevékenységük színterére. Sebestyén a felvidéki huszita-ellenes harcokkal volt elfoglalva és annak sincs nyoma, hogy János betette volna lábát a tartományba. Rozgonyi Osváld ugyan egy 1460. október 14-i, Losonci Lászlóval közösen kiadott, Százkézden keltezett diplomából sejtethetően részt vett az Udvarhely-és Marosszék számára tartott gyűlésen, más iratokból azonban kiderül, hogy ez nem így volt. Mátyás 1460. augusztus 2-i, Diósgyőrött keltezett oklevelében elhalasztja Ónodi Cudar Simon és Jakab Rozgonyi Osvát és testvérei elleni, a királyi személyes jelenlét elé utalt perét; szeptember 21-én a Serke vára alatti haditáborban kibocsátott diplomában a király Osvátot és testvéreit megteszi a tatái Szent Péter apátság kegyuraivá; az oklevél külön érdekessége, hogy hosszabb idő elteltével ismét székely ispánnak címzi Rozgonyi Rajnáldot is (*Rainoldus de eadem Rozgon et Osvaldus similiter de eadem Rozgon comites Siculorum nostrorum*). Október 16-án, két nappal a szászkézdi gyűlést követően, ahol állítólag Rozgonyi Osvát is részt vett, a király újabb okiratot bocsátott ki – ezúttal Kassán – amelyben igazolja, hogy Ónodi Cudar Simon és Rozgonyi Osvát személyesen megjelenve előtte egyezsége léptek a köztük felmerült vitás kérdéseket illetően. Október 20-án maga a székely ispán bocsátott ki oklevelet – szintén Kassán – egy Abaúj megyei vonatkozású ügyben; egy hónap múlva, november 20-án ugyanitt keltezett királyi irat előterjesztőjeként fordul elő a neve.¹⁹ Világos mindebből, hogy Rozgonyi Osvát bár viselte a székely ispáni címet, de ténylegesen nem vett részt a méltósággal kapcsolatos ügyek intézésében. Kinevezése után nem ment Erdélybe, hogy a helyszínen végezze el a feladatokat; nyilván nem vett részt személyesen a szászkézdi gyűlésen sem, hiszen akkor nem jelenhetett volna meg két nappal később a Kassán tartózkodó király előtt, s nem bocsáthatott volna ki ugyaninnen oklevelet hat nap elteltével, október 20-án. A helyszíni feladatok ellátását átengedte társának, Losonci Dezsőfi Lászlónak. Ennek részben az lehet az oka, hogy a Losonciak birtokai főleg Erdélyben feküdtek, míg a Rozgonyiaké a Felvidékre koncentráálódtak, így érdeklődésük is e terület felé irányult elsősorban. Ők az erdélyi tisztségekben presztízsnövelő eszközt és jövedelemforrást láttak elsősorban, a méltóságokkal együttjáró feladatokkal személyesen nem igen foglalkoztak. A Rozgonyiak idejük nagy részét az uralkodó környezetében töltötték, így elkísérték őt a Felvidékre, s derekasán kivették a részüket az ott folyó huszita-ellenes harcokból. Rozgonyi Osvát hamarosan – valószínűleg 1461 elején vagy tavaszán – meghalt.²⁰

¹⁹ 1460. VIII. 2.: DI. 15 485.; 1460. IX. 21.: DI. 15 506. (TELEKI JÓZSEF gróf: *Hunyadiak kora Magyarországon. I–VII/1., X–XII*. Pest 1852–1863. /továbbiakban: Teleki: *Hunyadiak kora* X. 638–39.); 1460. X. 16.: DI. 15 510.; 1460. X. 20.: DI. 60 795.; 1460. XI. 20.: DI. 70 908.

²⁰ A Rozgonyiak birtokaira ld. például a már idézett, 1460. IX. 21-i oklevelet: DI. 15 506. (Teleki: *Hunyadiak kora* X. 638–39.). Rozgonyi Osvát 1454-ben, Rozgonyi Sebestyén pedig 1455-ben, majd pedig 1458-ban a Felső Részek kapitányaként szerepel a forrásokban (HORVÁTH RICHÁRD: *A Felső Részek kapitánysága a Mátyás-korban*. Századok 137. /2003/ 952–953. pp.). Rozgonyi Osvát érdemeire ld. Mátyás 1461. V. 9-i oklevelét: DI. 15 583. Ugyanez az oklevél már elhunytként említi őt. Halálának időpontjára vö. ENGEL PÁL: *Középkori magyar genealógia*. CD-ROM. Budapest, 2001. (továbbiakban: ENGEL: *Genealógia*) Básztyán nem 4. tábla: Rozgonyi (Lőrinc ága), amely szerint 1460. IX. 21-i irat említi utoljára életben levőként, amint azonban már láttuk, még két hónappal később, 1460. XI. 20-án is oklevelet bocsátott ki

Ezzel függhet össze, hogy Rozgonyi Sebestyén 1461 tavaszától a vajdai mellett véslni kezdte a székely ispáni címet is; Osvát halála után a tisztség mintegy "átszállt" a rokonra.²¹ Ennél jelentősebb fejlemény volt azonban az, hogy a vajda-ispán az év nagy részét az oklevelek egyértelmű tanúsága szerint Erdélyben töltötte: április 24-én Gyulafehérvárott, május 4-én Tordán, június 23-án Tövisen adott ki oklevelet, július 20-án pedig Mátyás felszólítja a szebeni pénzverő kamara ispánjait, hogy a szolgálatában ott tartózkodó Sebestyén költségeinek a fedezésére száz aranyforintot utaljanak ki. Augusztus 3-án Kolozsvárott kiadott oklevelében Łabiszyni Máté erdélyi püspök bizonyítja, hogy félretéve az ellentéteket, kiegyezett a vajdával; november 6-án pedig arról értesülünk az uralkodó diplomájából, hogy Rozgonyi Sebestyénnek adományozta egy Moldvába menekült szebeni lakos javait.²² A vajda-ispán erdélyi tevékenysége bizonyos mértékű fordulatot jelez a tartomány konszolidálására irányuló törekvésekben. Az iratokból kiderül, hogy Rozgonyi Sebestyén nem saját elhatározásából, hanem kifejezetten a király parancsára érkezett ide a tisztséggel kapcsolatos teendők ellátására. Mátyás tehát – talán a felvidéki harcok csendesedése miatt – elérkezettnek látta az időt, hogy felgyorsítsa a tartomány ügyeinek a rendbetételét. A másik székely ispán, Losonci Dezsőfi László erdélyi birtokos család tagjaként hivatali ideje kezdetétől a tartományban tartózkodott, így hosszú idő óta először fordult elő, hogy Erdély két legfontosabb tisztségének, a vajdai és az ispáni méltóságnak a birtokosai huzamosan egyszerre tevékenykedjenek szolgálati helyükön. A döntő fordulatra azonban csak Rozgonyi Sebestyén 1461 végén vagy 1462 elején bekövetkezett halála után került sor. A király ekkor unokatestvérét és megbízható hívét, Dengelegi Pongrác Jánost nevezte ki erdélyi vajdának és székely ispánnak.²³ A jelek szerint Mátyás elszánta magát az erdöntúli terület hatalmi viszonyainak a végleges rendezésére. Ennek érdekében arra törekedett, hogy a hatalmi szálak Pongrác János kezében fussanak össze. Bár Újlaki leváltására még ekkor sem került sor, a hajdan nagyhatalmú főúr azonban évek óta nem vett részt az

Kassán. Halálának időpontját némileg pontosítja Mátyás 1461. IV. 28. -i (DL. 15 572) oklevele, melyben a Sáros megyei Szeben eladományozásának (amiről az V. 9-i diploma is intézkedik) kérelmezőiként már csak János és Rajnárd szerepelnek, Oswald nem, ami annak a jele, hogy ekkor már nem volt életben. Halálának idejét így 1461 első negyedére tehetjük. Egyértelműen téves Mátyás 1461. XII. 4-én kiadott perhelasztó levele (DL. 15 656; RADVÁNSZKY BÉLA – ZÁVODSZKY LEVENTE: *A Héderváry-család oklevéltára* I. Budapest, 1909. 298. p.), amely úgy említi Rozgonyi Oswaldot mintha életben levő, aktív székely ispán lenne: egyrészt az irat tele van áthúzásokkal, javításokkal, másrészt az uralkodó pár nappal korábban, 1461. XI. 30-án kibocsátott oklevele (DL. 14 625) elhunytként tesz több alkalommal is említést Oswaldról. KORDÉ: *Rozgonyiak* 75–76. pp.

²¹ Elsőként Mátyás 1461. III. 23-án kelt oklevelében szerepel e titullussal: az erdélyi nemesekhez és birtokosokhoz címzett levélből kiderül, hogy az uralkodó érdemei elismerésképpen neki adományozta az ötvened néven fizetendő adó felét: DL. 15 555.

²² 1461. IV. 24.: Df. 277 545 (JAKÓ ZSIGMOND: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. I. Budapest, 1990. 1541. sz.); 1461. V. 4.: Df. 275 442 (SzO. I. 187.); 1461. VI. 23.: Df. 275 445; 1461. VII. 20.: DL. 15 618, DL. 37 220; 1461. VIII. 3.: DL. 15 626; 1461. XI. 6.: DL. 15 650.

²³ Rozgonyi Sebestyén utolsó fennmaradt oklevele 1461. XI. 22-én, Kolozsvárott kelt (DL. 62 877), ugyanez év decemberében említik utoljára (W. Kovács: *Arhondologia voievozilor* 239.) Dengelegi Pongrác János 1462. II. 9-i diplomában szerepel először erdélyi vajdaként és székely ispánként: DL. 45 000 (W. Kovács: *Arhondologia voievozilor* 240. p.) Pongrác János rokonsági kapcsolataira: E. Kovács: *A Hunyadi család* 41. p., 45. p.; ENGEL: *Genealógia*. Káta nem 5. tábla; Dengelegi (Pongrác).

ügyek intézésében, így kettejük között nem létezett tényleges munka- vagy hatalommegosztás. Ami a székely ispáni méltóságot illeti, Losonci László 1461 nyara után már nem szerepel e címen a forrásokban, leváltására minden valószínűség szerint még az ősz folyamán sor került. Számos oklevél bizonyítja viszont, hogy Rozgonyi Rajnárd még ekkor is viselte a tisztséget, igaz, ő sem tartózkodott Erdélyben, hanem emberei révén igazgatta az ispáni honor egy részét.²⁴ Ennek az állapotnak Mátyás 1463 májusában vetett véget. Dengelegi Pongrác János 1463. május 26-i levelében felszólította Bárczai András görgényi várnagyot, hogy a félvárnagyságot adja át alvajdájának, Somkerek-i Istvánnak, mivel a király a székely ispánság mindkét részét neki adta (*rex...comitatum Siculorum quo ad ambas partes nobis graciose contulit*). Bárczai Rozgonyi Rajnárd alispánja volt,²⁵ vagyis 1463 májusában ő tartotta kézben a székely ispáni honor (és a görgényi várnagyság) felét. Mátyás tehát megszüntette a székely ispáni méltóság megosztottságát (elvée Rozgonyi Rajnádtól s teljes egészében Pongrác János kezébe adván azt), valamint az önállóságát, miután egyesítette a vajdai hatalommal.²⁶ Mivel Újlaki Miklós szerepe formálisnak tekinthető, így lényegében egyetlen, az uralkodó számára megbízható méltóságviselő kezébe került az erdöntúli vidék feletti hatalom, ami a központi kormányzás megerősödését jelentette.²⁷ Dengelegi Pongrác János az iratok tanúsága szerint idejének nagyobb részét Erdélyben, illetve a harcmezőn töltötte, s az egyesített méltóságok birtokosaként derekasán kivette részét a hivatali ügyek intézéséből.²⁸ Az erdélyi politikai-hatalmi viszonyok rendezése sokat haladt előre; a

²⁴ Rozgonyi Rajnárd hivatalviselésével kapcsolatos oklevelek: 1462. I. 3.: DI. 15 687; 1462. IX. 13.: DI. 15 767; 1462. XII. 1.: DI. 214 140; 1463. II. 6.: DI. 214 155; 1463. III. 4.: DI. 214 156 stb.

²⁵ KUBINYI ANDRÁS: *Erdély a Mohács előtti évtizedekben*. In: *Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október 9–10.* Szerk.: Rác István. Debrecen 1988. (továbbiakban: Kubinyi: *Erdély a Mohács előtti évtizedekben*) 72. p. Dengelegi Pongrác János oklevele: DI. 83 758. Somkerek-i Erdélyi István 1465. IV. 18-i oklevélben görgényi várnagyként szerepel (*Stephano Erdeli de Sumkerek viceuayvode Transsilvanensi ac castri Gergen castellano*), ami arra utal, hogy ő töltötte be a székely alispáni szerepkört (DI. 74 167, BARABÁS: *Teleki oklevéltár* II. 87. p.)

²⁶ Bár Balázs leleszi prépost oklevele (DI. 15 890) még 1463. XI. 3-án is székely ispánként említi Rozgonyi Rajnádot (*magnifico Rynoldo de Rozgon comitte Siculorum*), ez azonban csak elírás, mivel ugyancsak Balázs prépost 1463. XII. 31-én már volt ispánnak (*magnifici Rynoldi de Rozgon alias comitis Siculorum*) nevezi oklevelében (DI. 15 901), maga az érintett pedig 1464. II. 25-i, Bártfa számára írott levelét egyszerűen csak *Rynaldus de Rozgon*ként írta alá (Df. 214 220). Evvel az aktuussal véget ért a Rozgonyiak erdélyi szereplése, amely tizenöt évig tartott (KORDÉ: *Rozgonyiak* 77–78. pp.)

²⁷ A szakirodalomban – Janits Iván nyomán – elterjedt az a nézet, hogy 1461-ben, Rozgonyi Sebestyén tisztségviselése alatt került sor a vajdai és a székely ispáni tisztség egyesítésére (Janits: *Erdélyi vajdák* 85., Erdély története három kötetben. I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk.: Makkai László-Mócsy András. Budapest, 1986. 363. p., MÁLYUSZ: *Az erdélyi magyar társadalom* 9.). Ez természetesen a föntiek értelmében nem állja meg a helyét. Ld. még: KUBINYI: *Erdély a Mohács előtti évtizedekben* 72. p.

²⁸ Bár Dengelegi Pongrác János 1462 februárjában még az udvarban tűnik fel mint tanúságtévő báró, illetve relátor (a már idézett II. 9-I oklevél mellett még ld.: II. 10.: DI. 15 698, DI. 15 699; II. 14.: DI. 90 039), úgy tűnik, hogy az év nyarát és őszét, valamint az év végét – legalábbis részben – már Erdélyben töltötte (az erre utaló iratok közül ld. például: VI. 11.: Df. 277 550, SzO. I. 191–2; VIII. 12.: DI. 15 762, US. VI. 121; 1463. I. 10.: Df. 246 989, US. VI. 142.). 1463. III. 4-én Kolozsvárott (US. VI. 144.), V. 25–26-án Marosvásárhelyt (DI. 74 286; DI. 83 758), VII. 3-án Szentlászlón (DI. 74 162), XII. 17-én Kiskapuson, XII. 24-én ismét Kolozsvárott adott ki oklevelet. Több oklevél is bizonyítja Pongrác János katonai tevékenységét; ezek közül Mátyás 1464. V. 23-án kelt adománylevele részletesen beszámol a vajda-ispánnak a törökellenes harcok során az erdélyi hadak élén tanúsított vitézségéről (DI. 15 988). 1465 tavaszát bizo-

legfőbb megoldatlan feladat már csak Újlaki Miklós eltávolítása volt a vajdai székből. Újlaki – mint említettük – az erdélyi ügyekbe ugyan közvetlenül nem avatkozott bele, a királlyal való ambivalens viszonya azonban mindenképpen szükségessé tette ezt a lépést.

A kényes műveletre 1465 szeptemberében került sor: az Újlakitól való megszabadulás érdekében Mátyás jobbnak látta, ha – legalábbis ideiglenesen – feláldozza hívét, Dengelegi Pongrác Jánost is és egyszerre váltja le mindkét vajdát így könnyítve meg a még mindig nagyhatalmú főúr számára a keserű pohár kiürítését. Pongrác János természetesen nem vált kegyvesztetté, hamarosan szörényi bán lett, a későbbiekben pedig még kétszer is visszatért a vajdai posztra. A kényelmetlen nagyúr, Újlaki Miklós eltávolításával megnyílt az út a konszolidáció teljessé tétele előtt. E lehetőség tükrében meglepőnek tűnhet az uralkodó választása: három nyugat-magyarországi nagybirtokost nevezett ki vajdának és székely ispánnak. Egy testvérpárt, Szentgyörgyi Jánost és Zsigmondot, valamint unokatestvérüket, Monyorókeréki Ellerbach Bertoldot. Az új vajdák 1459-ben részt vettek a Frigyes-párti lázadásban, s csak 1462 elején tértek meg Mátyás hűségére, tisztséget pedig idáig nem kaptak. A király döntése valószínűleg abból a megfontolásból eredt, hogy a jövedelmező méltósággal végleg biztosítsa a három főúr támogatását, akik nyugat-magyarországi birtokosokként számottevő erdélyi kapcsolattal nem rendelkeztek, így nem okozhattak kellemetlen meglepetést.²⁹ Kezdetben úgy tűnt, hogy az uralkodó számítása minden téren bevált. A fiatal, ambíciózus és tehetséges Szentgyörgyi János hamarosan Erdélybe utazott és hozzálátott teendői elvégzéséhez.³⁰ Társai nem követték őt, csak névleg viselték a hivatalt, s nem ártották bele magukat a méltóságviseléssel járó feladatokba. Erre nem is volt szükség, mert Szentgyörgyi János teljes erővel dolgozott a tartomány ügyeinek a rendbetételén. Okleveleinek tanúsága szerint – amelyek szinte havi rendszerességgel maradtak fenn – két éves hivatali idejét végig Erdélyben töltötte bejárva az egész területet. A szakirodalomban elterjedt felfogással szemben – miszerint ekkoriban az alvajdák tartották az oktavális törvényszéket, illetve, hogy a klasszikus, királyi parancsra összehívott *generalis congregatio* ekkoriban már elsovadt³¹ – adatok vannak arra, hogy több alkalommal maga a vajda tartotta Tordán a nyolcados törvényszéket, s tudomásunk van arról is, hogy királyi parancsra összehívott, klasszikus *generalis congregatiót* vezetett. Sor került rendi jellegű tartománygyűlés megtartására is, 1466 januárjában pedig a zabolai gyűlésre, ahol a vajda-ispán vezetésével rendszerezték és írásba foglalták a székely szabadságjogokat.³² Gözerővel folyt a felgyülemlett ügyek intézése, úgy tűnt, hogy a fiatal báró beváltotta a hozzá fűzött reményeket; hamar ledolgozta az erdélyi gyökértelenségből fakadó

nyíthatóan ismét Erdélyben töltötte Pongrác János: 1465. III. 18-án Szászsebesen (Df. 244 880, US. VI. 210.), IV. 15-én Görgényben (Df. 257 721, IV. 18-án Szentlászlón bocsátott ki oklevelet (Dl. 74 167, BARABÁS: *Teleki oklevéltár* II. 86–87. pp.).

²⁹ KUBINYI: *Mátyás király* 63. p.

³⁰ Szentgyörgyi János vajdai működésének részletes bemutatása: KORDÉ ZOLTÁN: *Szentgyörgyi János erdélyi tevékenysége 1465–1467-ben*. In: *Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva. Budapest, 2005. 145–153. pp. (továbbiakban: KORDÉ: *Szentgyörgyi János*).

³¹ JANITS: *Erdélyi vajdák* 33. p., 49. p.; Mályusz: *Az erdélyi magyar társadalom* 37. p.

³² A fentiek részletes kifejtésére és adatolására ld.: KORDÉ: *Szentgyörgyi János*.

hátrányokat, gyorsan kiépítette saját hivatali apparátusát, s két év alatt nagyobb munkát végzett mint elődei közül bárki. Látszatra siker koronozta Mátyásnak az erdélyi tartomány konszolidációjára irányuló törekvéseit.

Ilyen előzmények után váratlanul hatott az 1467. évi erdélyi felkelés kitörése és Szentgyörgyi János abban játszott szerepe.³³ Szempontunkból nem is a vajda tetteinek az értékelése a legfontosabb,³⁴ sokkal inkább annak vizsgálata, hogy a felkelés és annak leverése hogyan illeszkedik bele az erdélyi konszolidációs folyamatba. Hogy maga Mátyás milyen következtetéseket vont le az eseményekből, arra vonatkozóan intézkedései szolgálnak némi útmutatóval. Közismert, hogy a lázadást vezető bárók nem kaptak komoly büntetést (így Szentgyörgyi János megtarthatta birtokait, igaz tisztségeket már nem viselt a továbbiakban), evvel szemben a felkelés bázisául szolgáló széke-lyeket, szászokat és köznemeseket aránytalanul kemény megtorlás sújtotta.³⁵ Ennek elsősorban nem az volt az oka, hogy a nagyhatalmú bárókkal csínján kellett bánni, míg a szerényebb társadalmi állással rendelkezőkön példát lehetett statuálni, hanem az a felismerés, hogy a felkelés igazi oka nem a bárókban, nem is az adóreformban, hanem az erdélyi rendiségben keresendő, amely a központi hatalom tartós gyengélkedésének időszakában a királyi, vajdai hatalom ellenőrzése nélkül fejlődhetett, s öntudatában rendkívül megerősödött. A konszolidáció legfőbb akadályát immár nem a feladataikkal nem törődő, renitens tisztségviselők jelentették, hanem maguk a rendek. Ez a felismerés tükröződhet abban a döntésben is, amelyet a király némi ingadozás után hozott: rövid szünetet követően visszatért ahhoz a gyakorlathoz, hogy a mindenkori vajdák egyúttal székelly ispánok is legyenek. Evvel véglegessé vált a két méltóság összekapcsolása. Az uralkodó a fő veszélyt nyilván nem a hatalmukban megerősödött méltóságviselőkben látta, sőt úgy gondolhatta, hogy az erős vajda-ispánok képesek lesznek útját állni a rendiség kedvezőtlen irányba való fejlődésének. Elgondolása helyesnek bizonyult, hiszen a mozgalom bukását követő intézkedésekkel fejeződött be az erdélyi politikai hatalmi-viszonyok rendezése; innentől kezdve lehet azt mondani, hogy a királyi hatalom szemszögéből sikerrel zárult a konszolidációs folyamat. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy míg az 1458-1467 közötti időszakban tucatnyinál is többen viselték (sokan csak névleg) a vajdai vagy a székelly ispáni méltóságot, addig 1468-tól

³³ A kutatás egy vonulata még a közelmúltban is azt hangsúlyozta, hogy a felkelés vezére Farnasi Veres Benedek volt: *Erdély története három kötetben. I. A kezdetektől 1606-ig*. Szerk.: MAKKAI LÁSZLÓ – MÓCSY ANDRÁS. Budapest, 1986. 359; KÖPECZI BÉLA (főszerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, 1989. 201. p. stb. Ez az álláspont alapvetően a királyi propagandát visszhangzó elbeszélő forrásokra, Thuróczyra, Ransanusra és Bonfinire támaszkodik. A valóságghú kép kialakításához azonban elengedhetetlenül szükséges az okleveles anyag – így a felkelés vezetői által kiállított szövegséglevél – vizsgálata. Ennek alapján viszont egyértelmű, hogy a mozgalom igazi vezetői Szentgyörgyi János, valamint bárótársai (mint például Szapolyai Imre és István) voltak: KUBINYI: *Erdély a Mohács előtti évtizedekben* 65. skk; KUBINYI: *Mátyás király* 64–65. pp.

³⁴ Erre vonatkozóan ld.: KORDÉ: *Szentgyörgyi János*.

³⁵ A felkelést követő megtorlásról újabban: NÓGRÁDY ÁRPÁD: *A lázadás ára*. Erdélyi Múzeum 67 (2005) 3–4. 131–137. pp.; uő.: *Mennyit ér a kegyelemlevél?* In: *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál Tiszteletére. Szerk.: Neumann Tibor – Rácz György. Budapest,–Piliscsaba, 2009. 235–249. pp.

kezdődően Mátyás haláláig összesen hat báró töltötte be az immár összevont hivatalt.³⁶ Mátyás erőfeszítéseit tehát 1467 után érték be igazán: a Magyar Királyság egyik legfontosabb tartományában a kiegyensúlyozott, nyugodt belpolitikai viszonyok időszakát sikerült megteremteni. Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy mindezt a korábbi évek kitartó munkája alapozta meg.

³⁶ FÜGEDI: *Mobilitás* 133. p.; W. KOVÁCS: *Arhondologia voievozilor*.